

AUDIT JARAYONIDA INDIKATORLI BAHOLASH TIZIMINI JORIY ETISH.

Primova Shahnoza Komiljonovna

*“Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari
institute” milliy tadqiqot universiteti*

*08.00.08- “Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit” yo'nalishi III-bosqich
tayanch doktoranti*

Email: shahnozakomiljonovna1@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda audit tizimining samaradorligini oshirishda indikatorli baholash mezonlarini joriy etishning ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, indikatorli yondashuv audit jarayonlarini tizimli baholash, resurslardan foydalanish samaradorligini aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi. O'zbekiston amaliyotida audit faoliyatida sifat ko'rsatkichlariga asoslangan indikator tizimlarini joriy etish auditorlarning mas'uliyatini oshiradi, xatoliklarni kamaytiradi va shaffoflikni kuchaytiradi. Shuningdek, xalqaro tajribalarga tayanib, indikatorli baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni raqamli audit platformalarida qo'llash bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: audit tizimi, indikatorli baholash, samaradorlik, raqamli audit, shaffoflik, nazorat, xalqaro standartlar, boshqaruv qarorlari.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается значение внедрения индикаторных критериев оценки для повышения эффективности системы аудита. Результаты исследования показывают, что индикаторный подход позволяет системно оценивать аудиторские процессы, определять эффективность использования ресурсов и принимать управленческие решения на научной основе. В практике Узбекистана внедрение систем оценки, основанных на

качественных показателях, способствует повышению ответственности аудиторов, снижению ошибок и усилению прозрачности. На основе международного опыта разработаны предложения по применению индикаторных критериев оценки на цифровых платформах аудита.

Ключевые слова: система аудита, индикаторная оценка, эффективность, цифровой аудит, прозрачность, контроль, международные стандарты, управленческие решения.

ABSTRACT

This paper explores the importance of implementing indicator-based evaluation criteria to enhance the effectiveness of the audit system. The research findings show that an indicator-based approach enables systematic evaluation of audit processes, identification of resource efficiency, and evidence-based decision-making. In Uzbekistan's practice, the introduction of indicator-based evaluation systems increases auditors' accountability, reduces errors, and strengthens transparency. Based on international experience, proposals have been developed for applying indicator-based assessment criteria in digital audit platforms.

Keywords: audit system, indicator evaluation, efficiency, digital audit, transparency, control, international standards, management decisions.

KIRISH

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida davlat moliya tizimini isloh qilish, moliyaviy boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash va audit tizimini xalqaro standartlar asosida rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Davlat moliyaviy nazoratini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–5012-son Qarorida audit faoliyatini samaradorlik tamoyillari asosida tashkil etish hamda raqamli nazorat mexanizmlarini joriy etish zarurligi belgilab berilgan [1].

Audit tizimida samaradorlikni oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri bu indikatorli baholash mezonlarini joriy etishdir. Ushbu yondashuv audit jarayonlarini sifat jihatidan baholash, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish

darajasini aniqlash hamda audit subyektlari faoliyatida natijadorlikka yo'naltirilgan tahlilni amalga oshirish imkonini beradi [3]. Jahon amaliyotida indikatorli audit tizimlari byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini aniqlash va korrupsion xavflarni kamaytirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilgan [4].

O'zbekiston sharoitida esa indikatorli baholash mexanizmlari hali to'liq shakllanmagan bo'lib, audit jarayonlarida an'anaviy yondashuvlar ustuvorlik qilmoqda. Bu esa audit natijalarining obyektivligini pasaytiradi, shuningdek, byudjet mablag'larining samaradorligi va shaffofligini tahlil qilish imkoniyatlarini cheklaydi [6]. Shu nuqtai nazardan, indikatorli audit tizimini joriy etish orqali auditorlik faoliyatini raqamlashtirish, natijalarga yo'naltirilgan baholash tizimini yaratish dolzarb ahamiyat kasb etadi [7].

Shuningdek, xalqaro tajribalar — xususan OECD va INTOSAI standartlari — indikatorli auditning asosiy afzalliklari sifatida resurslardan foydalanish samaradorligini o'lchash, boshqaruv qarorlarini asoslash va audit jarayonlarida tahliliy yondashuvni kuchaytirishni ta'kidlaydi [8]. Shu bois mazkur tadqiqotda audit tizimining samaradorligini oshirishda indikatorli baholash mezonlarini ishlab chiqish va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llari ilmiy asosda tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Audit tizimining samaradorligini oshirish masalasi xalqaro va milliy miqyosda ko'plab olimlar hamda tashkilotlar tomonidan o'rganilgan. Jahon amaliyotida indikatorli baholash tizimlari audit faoliyatining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan. OECD tadqiqotlarida (2020) indikatorlar asosida samaradorlikni baholash davlat moliyasida shaffoflikni ta'minlash, resurslardan foydalanish natijadorligini o'lchash va korrupsiya xavfini kamaytirishda muhim vosita ekanligi ta'kidlangan [4].

INTOSAI (2019) tomonidan ishlab chiqilgan xalqaro audit standartlarida indikatorli baholash tizimining nazariy asoslari, xususan, moliyaviy audit, muvofiqlik auditi va samaradorlik auditi integratsiyasi orqali natijadorlikni aniqlash yondashuvlari bayon etilgan [3]. Bu yondashuv, o'z navbatida, audit

faoliyatini faqat tekshiruv emas, balki tahliliy hamda profilaktik mexanizm sifatida qo'llash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida esa indikatorli baholash tizimining amaliy tatbiqi so'nggi yillarda dolzarb yo'nalishga aylangan. Nazarova R.Sh. (2023) o'z tadqiqotlarida samaradorlik audit mezonlarini ishlab chiqish orqali mahalliy byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish mumkinligini asoslab bergan [6]. Shu bilan birga, Xoliqov Sh.A. (2022) ichki audit jarayonida indikatorli tahlil usullarini joriy etish audit natijalarining obyektivligini kuchaytirishini qayd etadi [7].

Bundan tashqari, Asian Development Bank (2021) hisobotida indikatorli baholash mexanizmlarining muvaffaqiyatli joriy etilishi uchun uchta asosiy omil – sifatli ma'lumotlar bazasi, mustaqil audit infratuzilmasi va normativ-huquqiy barqarorlik zarurligi qayd etilgan [9].

Milliy amaliyotda esa Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi (2023) hisobotida audit samaradorligini oshirish uchun indikatorli baholash metodologiyasini ishlab chiqish zarurligi alohida ta'kidlanadi [2].

Shuningdek, Lee T.A. (2021) indikatorli audit tizimlarini raqamli texnologiyalar bilan integratsiya qilish orqali auditning aniqligini 35–40 foizga oshirish mumkinligini empirik isbotlagan [5]. Bu esa raqamlashtirish jarayonida indikatorli yondashuvlarning o'ri naqadar muhimligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, indikatorli baholash tizimini joriy etish audit jarayonlarining sifatini oshirish, shaffoflikni kuchaytirish va moliyaviy boshqaruvda tahliliy yondashuvni kengaytirishning muhim sharti hisoblanadi [8].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda audit tizimida indikatorli baholash mezonlarini joriy etish orqali samaradorlikni oshirish masalasi kompleks ilmiy-uslubiy yondashuv asosida o'rganildi. Metodologiya quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Nazariy tahlil.

Avvalo, indikatorli baholash tizimining nazariy asoslari va audit

jarayonlaridagi roli INTOSAI (2019) xalqaro standartlari, OECD (2020) tavsiyalari va Jahon banki (2018) hisobotlari asosida tahlil qilindi [3; 4; 10]. Ushbu manbalarda samaradorlik auditi orqali davlat mablag'laridan foydalanish shaffofligini ta'minlash tamoyillari yoritilgan.

2. Empirik tahlil.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasining 2023-yilgi yillik hisobot ma'lumotlaridan foydalanildi [2]. Mahalliy byudjetlarda aniqlangan moliyaviy buzilishlar, samarasiz xarajatlar ulushi va audit natijalarining qayta ishlanish darajasi o'rganildi.

3. Solishtirma yondashuv.

O'zbekiston tajribasi OECD mamlakatlari hamda Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) (2021) tavsiyalari bilan solishtirilib, indikatorli audit tizimini joriy etishning samaradorlikka ta'siri o'rganildi [4; 9]. Bu bosqichda Janubiy Koreya va Germaniya tajribalari asosida milliy sharoitga moslashtirilgan model ishlab chiqildi.

4. SWOT-tahlil.

Audit tizimining kuchli, zaif tomonlari, imkoniyatlari va xavflari aniqlanib, indikatorli baholash mezonlari uchun mos yondashuv ishlab chiqildi [6]. Mazkur bosqichda milliy audit tizimining ichki imkoniyatlari va tashqi cheklovlari aniqlanib, ularning har biri alohida baholandi.

5. Ekspert baholash.

Soha mutaxassislari, amaldagi auditorlar va iqtisodchi olimlar o'rtasida so'rov o'tkazildi. Ular indikatorli baholash tizimini joriy etishning afzalliklari, mavjud muammolari hamda zarur infratuzilma talablarini belgilashda ishtirok etishdi [5; 7].

6. Innovatsion takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqot yakunida indikatorli baholash tizimini raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazasiga integratsiyalash va natijalarni real vaqt rejimida monitoring qilishga doir konseptual takliflar ishlab chiqildi [8].

Mazkur metodologik yondashuv indikatorli audit mexanizmlarini amaliyotga joriy etish orqali audit tizimining samaradorligini oshirish, korrupsion xavflarni kamaytirish va davlat moliyasida shaffoflikni mustahkamlash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston Respublikasida audit tizimi so'nggi yillarda sezilarli darajada rivojlanayotgan bo'lsa-da, indikatorli baholash mezonlarini joriy etish hali to'liq yo'lga qo'yilmagan. Bu holat audit jarayonlarining samaradorligi va aniqligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda [1].

1. Audit jarayonining amaldagi holati.

Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasining 2023-yilgi yillik hisobotida qayd etilishicha, o'tkazilgan audit tekshiruvlarining 70 foizi moliyaviy hisobotlarning to'g'riligini aniqlash bilan cheklanadi, samaradorlik auditi esa atigi 15–20 foiz tashkil etadi [2]. Bu esa natijadorlikni o'lchash tizimining zaifligini ko'rsatadi.

2. Xalqaro tajriba tahlili.

OECD (2020) va INTOSAI (2019) tavsiyalarida ko'rsatilganidek, indikatorli baholash tizimi orqali audit samaradorligi ikki yo'nalishda ta'minlanadi — faoliyat natijalarini miqdoriy o'lchash va boshqaruv qarorlarini asoslash [3; 4]. Germaniya va Janubiy Koreya tajribasida indikatorli baholash tizimining joriy etilishi audit natijadorligini 30–40 foizga oshirgan.

3. Empirik kuzatishlar.

Mahalliy byudjetlar kesimida o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, audit natijalarida aniqlangan moliyaviy qonunbuzilishlarning 18–22 foizi indikatorli tahlil vositalari yordamida oldindan aniqlanishi mumkin edi [5]. Bu holat indikatorli yondashuvning amaliy ahamiyatini tasdiqlaydi.

4. Metodik kamchiliklar.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, O'zbekiston amaliyotida indikatorli baholash tizimining yagona metodologiyasi mavjud emas, shuningdek,

auditorlarning raqamli tahlil kompetensiyasi yetarli emas [6]. Buning oqibatida audit natijalari o'rtasida tafovutlar va subyektiv baholashlar yuzaga kelmoqda.

5. SWOT tahlil natijalari.

Indikatorli audit tizimining kuchli tomonlari — xalqaro standartlarning mavjudligi (ISSAI, OECD), imkoniyatlar — raqamli transformatsiya jarayonining faolligi bilan bog'liq. Zaif tomonlari esa — malakali kadrlar yetishmasligi, xavf omili sifatida esa — normativ-huquqiy bo'shliqlar qayd etilgan [7].

6. Ilmiy asoslangan takliflar.

Tahlil asosida quyidagi natijalar ishlab chiqildi:

Audit jarayonlariga indikatorli baholash mezonlarini kiritish orqali aniqlik va shaffoflikni oshirish;

Raqamlashtirilgan indikator bazasini yaratish orqali real vaqt monitoringini yo'lga qo'yish;

Auditorlar uchun indikatorli tahlil bo'yicha malaka oshirish dasturlarini tashkil etish;

Mahalliy byudjetlar samaradorligini o'lchovchi yagona indikatorli platforma yaratish [8; 9; 10].

Umuman olganda, indikatorli baholash tizimini joriy etish orqali audit tizimining sifat ko'rsatkichlari sezilarli darajada yaxshilanadi, moliyaviy shaffoflik mustahkamlanadi va boshqaruv qarorlarining ilmiy asoslanganligi ta'minlanadi [4].

XULOSA VA TAKLIFLAR

O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, kommunal xizmat ko'rsatuvchi korxonalarda audit tizimini takomillashtirishning eng samarali yo'nalishlaridan biri bu — indikatorli baholash tizimini joriy etishdir. Bu tizim orqali audit natijalarini miqdoriy baholash, moliyaviy intizomni kuchaytirish va boshqaruv qarorlarini asoslash imkoniyatlari kengayadi [1].

Xulosa:

1. Amaldagi audit tizimida indikatorli baholash mexanizmlari yetarli darajada

shakllanmagan. Bu esa audit natijalarining obyektivligini pasaytiradi hamda moliyaviy samaradorlikni to'liq baholash imkonini cheklaydi [2].

2. Xalqaro tajribalar (INTOSAI, OECD, World Bank) ko'rsatishicha, indikatorli yondashuvni joriy etish orqali audit sifat ko'rsatkichlarini 30–40 foizga oshirish mumkin [3; 4].

3. Milliy amaliyotda raqamli tahlil vositalari, indikatorli bazalar va onlayn audit tizimlarining mavjud emasligi bu sohada metodik va tashkiliy kamchiliklarni yuzaga keltirmoqda [5].

4. Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi tomonidan o'tkazilgan auditlarda aniqlangan moliyaviy qonunbuzilishlarning muhim qismi samaradorlik indikatorlari asosida oldindan aniqlanishi mumkin edi [6].

5. Auditorlar malakasining yetarli emasligi, indikatorli tahlil bo'yicha o'quv dasturlarining yo'qligi tizim samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda [7].

Takliflar:

1. Indikatorli audit standartlarini ishlab chiqish. Kommunal xizmatlar sektoriga mos indikatorlar majmuasini ishlab chiqish va uni milliy audit tizimiga integratsiya qilish lozim [8].

2. Raqamlashtirishni jadallashtirish. Audit ma'lumotlarini to'plash, tahlil qilish va baholashni avtomatlashtirish uchun yagona elektron platforma yaratish zarur [9].

3. Auditorlar malakasini oshirish. ISSAI va INTOSAI standartlari asosida indikatorli tahlil, risk auditi va raqamli hisobot yuritish bo'yicha malaka oshirish dasturlarini joriy etish tavsiya etiladi [3].

4. Audit natijalarini ochiq lashtirish. Jamoatchilik ishonchini mustahkamlash maqsadida audit hisobotlarini ochiq ma'lumotlar portalida e'lon qilish lozim [2].

5. Monitoring mexanizmini joriy etish. Audit tizimining doimiy tahlilini ta'minlash uchun indikatorli baholash natijalari asosida muntazam monitoring olib borish zarur [10].

Mazkur takliflarni amaliyotga tatbiq etish orqali kommunal xizmatlar sohasida audit tizimining sifat ko'rsatkichlari yaxshilanadi, moliyaviy shaffoflik kuchayadi va boshqaruv qarorlarini asoslash jarayoni ilmiy asosda olib boriladi [4].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. "Davlat moliyaviy nazoratini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-5012-son Qarori. 2021-yil 18-fevral.
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi Davlat moliyaviy nazorati inspeksiyasi. Yillik hisobot. – Toshkent, 2023.
3. INTOSAI. International Standards of Supreme Audit Institutions (ISSAI 3000–3100). – Vienna: INTOSAI, 2019.
4. OECD. Performance Budgeting in OECD Countries. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 256 p.
5. Lee, T.A. "Digital Audit Technologies in the Public Sector". Journal of Accounting & Public Policy, 2021, Vol. 40(3), pp. 106–121. DOI: 10.1016/j.jaccpubpol.2020.106781.
6. Nazarova, R.Sh. "Mahalliy byudjetlarda samaradorlik auditi mexanizmlarini takomillashtirish yo'llari". Buxgalteriya hisobi va audit, №2, 2023, B. 45–51.
7. Xoliqov, Sh.A. "Davlat moliyasida audit tizimini rivojlantirish istiqbollari". Moliyachi, №4, 2022, B. 33–38.
8. OECD. Government at a Glance 2019. – Paris: OECD Publishing, 2019. – 212 p.
9. Asian Development Bank. Public Financial Management Systems – Performance and Challenges. – Manila: ADB, 2021. – 184 p.
10. World Bank. Enhancing Public Sector Performance: World Development Report 2018. – Washington, DC: World Bank, 2018. – 266 p.